

I går var vi slösare – i dag är vi sparare

Etnologiska reflexioner kring en privatekonomisk mäss

MATS LINDQVIST, biträddande professor i etnologi vid Södertörns högskola, Huddinge. Disputerade 1987 på *Klasskamrater*. Om industriellt arbete och kulturell formation 1880–1920 (1987). *Herrar i Näringslivet*. Om kapitalistisk kultur och mentalitet utkom 1996. *Tillsammans med Gösta Arvastson har han redigerat The Story of Progress* (1996). *Leder för närvarande projektet "Senkapitalistisk kultur. En studie av retorik, makt och postmodernitet"*.

i början av november 1997 bevistade jag en ganska säregen tillställning i en av mässhallarna i Älvsjö. Mässan hette *Spara & Placera Dina Pengar* och presenterades i en väl tilltagen annonsbroschyr som Sveriges största privatekonomiska mäss. Som utgivare stod Aktiefrämjandet och broschyren distribuerades bl.a. som bilaga i *Dagens Nyheter* den 29 oktober 1997.

För åttio kronor i inträde kunde besökaren vandra runt i något som vid första anblicken liknade en gammaldags marknad med en mängd små stånd prydligt grupperade runt en öppen plats som kallades Mässtorget. Där fanns kafé med bord och stolar framför ett mindre podium. Men i övrigt påminde föga om den traditionella marknadsplatsen. Inget tingeltangel, inga färgstarka marknadsförsäljare som bjuder ut sina varor, inga lyckohjul, inget glam och støj. Här var det sobert, enkelt och dämpat. Några broschyrer, en eller två datorer, desto fler försäljare; strikt ekiperade unga män och kvinnor med breda leenden på läpparna. Kanske stod mängden representanter i proportion till det för ögat magra utbudet? För här liksom på marknadsplatsen handlade det om att fånga kundens uppmärksamhet. Förutom med hjälp av ett övermått av förtroendeingivande agenter, ivrigt sökande blicken på förbi-passerande, lockade man med smakfulla logotyper och braskande slogans. Till exempel *Odin fonder* presenterade sig oblygt som "Årets vinnare" ackompanjerat med följande intagande ordpar: Erfarenhet och känsla – Utveckling och resultat – Tålmod och disciplin – Rötter i Norden. Som Sibyllans magiska glaskula tronade datorskärmerna i varje stånd, likt grönskimrande titthål in i en virtuell verklighet av siffror, tabeller, diagram och lovande framtidsutsikter. Eftersom inga varor kunde exponeras var arrangemanget av scenen, dekoren, reklamfraserna, färg-

kombinationerna etc., det enda som kunde skilja den ena firman från den andra. Medlet för att snappa upp besökarens intresse var respektingivande bilder, inget annat.

Jag frapperades mest av den där tomheten, som kan ses som en god symbolisk exponent för det som brukar kallas den *postmoderna ekonomin* (Borgmann 1992). Här förevisas och saluförs det uppenbarligen något, men vad? Det är varor eller tjänster utan substans, efemära ting som inte tycks existera på vanligt sätt i det som vi kallar verkligheten. Att det handlar om att bjuda in till kapitaltillväxt i olika former är tydligt, men vad som är grunden för ökningen får man ingen klar uppfattning om. Man får mest intrycket av att det handlar om att tjäna pengar på pengar. Men inte ens pengar som reella objekt, som påtagliga representationer för värden, som papper, är närvarande. Här figurerar belopp endast som siffertecken på data-skärmar. Som sådana tycks de genom det globala datanätet existera överallt, men samtidigt i fysisk mening inte någonstans (jfr Kurzman 1993:16).

EN NY ERA?

Bakgrunden till det här mässbesöket är ett forskningsprojekt med rubriken "Senkapitalistisk kultur – om retorik, makt och postmodernitet", påbörjat 1996 och finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. Den huvudsakliga problemställningen för den här undersökningen är minst sagt vittfamnande: Det rör sig om att gå in i en bred internationell samhälls- och humanvetenskaplig debatt med syfte att pröva omfattningen av de samhälleliga och kulturella förändringar som har ägt rum i västvärlden under de senaste decennierna.

Under beteckningarna *modernitet* och *postmodernitet* dryftas frågan om omvandlingen är så genomgripande att det är möjligt att tala om ett epokskifte, att vi någon gång under 1960- och 1970-talet lämnat den moderna eran och trätt in i en ny. För mina syften inspirerande namn i den här genren är bland andra den amerikanske kulturteoretikern Fredric Jameson (1991) och den engelske kulturgeografen David Harvey (1990), som båda vill förstå den postmoderna kulturen i ljuset av en senkapitalistisk logik. De företräder en form av historiematerialism som avlägsnat sig ganska långt från den klassiska och som tagit intryck av och möjligen delvis också integrerat några av de postmodernistiska och poststrukturalistiska insikterna. Kanske kan man se det som ett slags appropriation av de nya idéerna för vedertagna vänsteroppositionella syften (jfr Brown 1995).

Ett annat namn med stark lyskraft i det här sammanhanget är den franske filosofen Jean Baudrillard, även om hans förhållande till marxismen är synnerligen komplicerat och svårbedömt. Men Douglas Kellner, som ingående granskat det sambandet i Baudrillards digra produktion, menar att det är först i dennes senare verk som man kan tala om en avgörande brytning med den marxistiska traditionen (Kellner 1989:33). Det är också i det skedet (1980-talet) som Baudrillard drar upp en skarp gräns mellan, vad han kallar, produktionens era och simulationens era och till följd därav samtidigt hänför hela marxismens idétradition till det nu passerade stadiet av historien.

Men innan Baudrillard avvecklar sitt förhållande till marxismen, tillför han den nya, centrala komponenter. Liksom Jameson och Harvey ger Baudrillard den kulturella dimensionen en annan betydelse i

den politiska ekonomin. Det sen- eller postmoderna konsumtionssamhället förstås här som ett system av tecken, dvs. det är inte varor som konsumeras utan de system av signifikanter som varorna är inordnade i.

När människor köper är det mer de associationer som varorna väcker genom status, prestige, lycka och livsstil de tillägnar sig än de konkreta tingen. Det är kulturen som svarar för teckenproduktionen och det innebär att den kulturella sfären i form av masskultur, reklam, information, kommunikationsteknologi etc., inte är något perifert överbyggnadsfenomen utan en faktor som genomtränger såväl produktion och konsumtion som varje skrymsle av det nutida vardagslivet (a.a. 1989:8).

På ett övergripande filosofiskt och teoretiskt plan är det alltså många som debatterar frågan. Emellertid finns det ganska få empiriska studier som belyser problematiken. Avsikten med föreliggande projekt är följaktligen att i någon mån råda bot på den bristen med avseende på svenska förhållanden.¹

PENNINGRELATERADE AKTIVITETER

Med ovan nämnda personer som inspirationskällor blir det ganska naturligt att pröva tesen om ett epokskifte via en granskning av den ekonomiska sektorns retorik, dess diskurser och praktiker. De senaste decennierna har på flera sätt blivit det ekonomiska tänkandets och symbolspråkets era. "Talet om" aktieplaceringar, valutafluktuationer, räntans uppgång och fall, marknadens oberäknelighet osv. har brett ut sig i det offentliga samtalet och det verkar som om detta berättande nu har

penetrerat varje vrå av den vanliga människans tankar och vardagsverklighet.

Naturligtvis har människor även innan 1980- och 1990-talen varit upptagna av frågor och problem kring sin privatekonomi, men kanske på ett annorlunda sätt. Det handlar om kulturella förändringar som kommit smygande, som är svåra för den enskilde att uppfatta och som när de väl ägt rum snabbt omvandlats till något naturligt och självklart. Den amerikanske filosofen Jacob Needleman har fångat den rådande tidsandan visavi pengar genom att på ett fint sätt profilera den mot möjliga alternativ:

Människan har inte alltid önskat sig pengar över allt annat; hon har t.ex. sökt frälsning, skönhet, makt, styrka, njutning, anständighet, förklaringar, erövring och bekvämlighet. Men här och nu är det pengar – inte nödvändigtvis det man kan köpa för pengarna – utan pengarna i sig – som alla vill ha. Mänskligheten förbrukar nu sin energi på penningrelaterade aktiviteter. Den som vill förstå livet måste därför förstå pengarnas roll i vårt skede av historien och civilisationen (Needleman 1994, översättning från Korten 1995:219).

Vad menar Needleman med att det är pengarna *i sig* alla vill ha idag och hur var det innan vi lade all vår kraft på *penningrelaterade aktiviteter*? Låt oss återvända till Mässan och titta närmare i annonsbroschyren. Där kan man i ingressen, som är skriven av verkställande direktören för aktiefrämjandet Ragnar Gustavii, läsa: *Vi svenskar har blivit duktigare och duktigare på att spara. Igår var vi slösare. Idag är vi sparare.* "Igår" var på 1980-talet. Det var då vi var ansvarslösa och okunniga konsumenter, storhandlare som baserade sina köp på lån, företrädesvis på att belåna hus, hem och aktieportföljer.

Men nu på 1990-talet påstås vi alltså vara omdömesgilla sparare. Sparare är ett

intressant ord i sammanhanget. Att handel med börsnoterade aktier är en sparform bland andra, är ett konstaterande som ständigt upprepas i den nutida ekonomiska diskursen. *Spara* är nu som förr ett positivt laddat begrepp som anknyter till en hävdvunnen, beprövad och sund folkhemsmoral. Sparande sågs förvisso även under folkhemmets glansdagar som väsentligt för privatekonomin, men framställdes också som en tjänst mot samhället. Genom insättning gav man banken möjligheter att låna ut kapital som kunde nyttjas för nyetableringar och utbyggnader av företag av skilda slag, vilket gav sysselsättning och konsumtionsmöjligheter och därmed också skatteintäkter för stat och kommun, något som i slutändan gynnade byggnationen av välfärdssamhället.

För att banken fått använda insatta sparmedel fick medborgaren i gengäld viss ränta på sina pengar, en ersättning som kunde innebära att sparkapitalet växte en aning, i varje fall höll jämna steg med inflationen. Men räntan var klart underordnad ett annat syfte i folkhemmets ekonomiska och kulturella kontext: Moralen var ungefär som i den gamla Lyckoslanten och som uttrycktes av seriefigurerna Spara och Slösa: *Den som spar han har*. Den sparade slanten var en säkerhet i händelse av dåliga tider. Den höll fattigdomen från dörren, vilket naturligtvis också gynnade samhället eftersom man undvek att ligga det allmänna till last. Med 1960-talets allmänna välfärdssökning ersattes allt mer de överlevnadsstrategiska övervägandena till förmån för en försiktig konsumtionsstrategi (Börnfors 1996:35). Sparandet fortsatte, men ändamålet blev delvis ett annat. Pengar sattes undan för att man en gång i framtiden skulle kunna införskaffa ting som låg utanför den primära försörjningen, t.ex. bil, hus, sommarstuga och

resor. Men omvandlingen till trots var innebörden i sparandet oförändrad, med ordbokens formulering: ... *behålla (ngt) som resurs för framtida behov genom att avstå från att förbruka (det) och därmed lägga det till befintliga tillgångar...* (1986: Svensk Ordbok).

Om vi ser fortsättningen i ljuset av Ragnar Gustaviis historieskrivning når Slösas makt sin kulmen på 1980-talet för att sedan åter lämna plats för den mer förnuftiga Spara under 1990-talet. I den versionen befinner vi oss alltså nu i ett skede där svenskarna har hittat tillbaka till den balanserade ekonomiska moralen med rötter i folkhemmet. Men den kontinuitet som här förespeglas, genom t.ex. användningen av begrepp som sparande, är skenbar.

Vad mässan i Älvsjö demonstrerar, liksom många andra fenomen med anknytning till ekonomi i samtiden, inte minst exponerade i massmedia, är att det har utvecklats en ganska annorlunda syn på privatekonomin och på ekonomisk tillväxt i allmänhet. Det andra ledet i rubriken för mässan *Spara & Placera Dina Pengar* – som figurerar mer sällan i försäljningsretoriken – det vill säga *placera*, är mer konsekvent med den nya synen. Pengar sätts inte in på ett finansinstitut för att i gängse mening sparas. Pengar placeras eller investeras i fonder, aktier, värdepapper etc. för att växa, för att öka i värde: *Så här får du dina sparpengar att växa!* är en av de braskande rubrikerna på mässbroshyrens förstasida, en annan lyder: *Stinsen som blev miljonär på aktier*. Tanken om förvaring och förökning genom tillförsel av mer och åter mer sparmedel har ersatts av en föreställning om ett slags mirakulös värdeexpansion av befintliga tillgångar. Hitta den rätta myllan för dina slantar och du blir välbärgad!

PENGARNAS DÖD

Så när vanliga människor nu principiellt agerar som penningsspekulanter omvandlas ordvalet från beteckningar som investering, placering och avkastning till sparande. Anledningen till att det begreppet föredras beror antagligen på att den retoriken ger aktiviteterna en mer hedervärd drapering. Den undanskymmer vidare det riskmoment som den här typen av engagemang naturligtvis inrymmer. Tal om risker förekommer, men sätts konsekvent in i kontexter med neutraliserande ordvändningar. Man kan till exempel läsa följande i den omnämnda broschyren:

Aktiesparande är förenat med vissa risker, eftersom kurserna kan gå både upp och ner. I det långa loppet har dock aktieplaceringar varit mer gynnsamma än exempelvis sparande i obligationer eller på bankkonto.

Drömmar om att bli förmögen har självfallet funnits tidigare hos gemene man. Men kanske har föreställningarna om vägarna dit förändrats. I folkhemmets dagar var det förmodligen högsta vinsten på stryktipset eller lotteriet som hägrade och gör så naturligtvis även i dag för många i breda folklager. Och visst är det möjligt att även betrakta de omnämnda "penningrelaterade aktiviteterna" som ett slags avancerat spel eller lotteri. Den liknelsen kan till och med den ekonomiska mäklar- och rådgivningsexpertisen instämma i. Men om man ensidigt anlägger ett sådant perspektiv är risken stor att man missar vidden av och djupet i de kulturella förändringar det gäller.

För det första ger den nya privatekonomiska verksamheten underlag för en annan uppfattning om var och hur ekonomiska värden skapas. Man kan kanske uttrycka det så att innan vi lade vår energi på

penningrelaterade aktiviteter, *arbetade* vi för att producera kapital, för att åstadkomma ekonomisk tillväxt. Den synen tillhör den typen av ekonomi som Joel Kurzman benämner "the real economy":

That is where products are made, trade is conducted, research is carried out, and services are rendered. The real economy is where factory workers toil, doctors tend the sick, and teachers teach, and where roads, bridges, harbors, airports, and railway systems are built (1993: 12).

Men under de senaste decennierna har världen kunnat åse en annan typ av ekonomi växa fram, frodas och i efterhand helt överträffa den "reella" i omsättning:

The other economy, the "financial economy", is somewhere between twenty and fifty times larger than the real economy. It is not the economy of trade but of speculation. Its commerce is in financial instruments (a.a. 12).

Den finansiella ekonomins successiva dominans har gett det produktiva arbetet en annan innebörd i den allmänna föreställningsvärlden. Numera är arbete blott sysselsättning mot viss betalning. Arbete är för det stora flertalet att betrakta närmast som en förmån i dessa arbetslöshetens tider, något som stat, kommun och det privata näringslivet har godheten att tillhandahålla, en omständighet som lätt föder tanken att genom att uppta en syssla är man i dag mer tärande än närande (jfr Baudrillard 1993:11).

För ett färre antal privilegierade är arbetet en källa till självförverkligande och en meningsfull tillvaro. Det eftersträvas främst för dess personlighetsutvecklande kvaliteter och fungerar dessutom som ett slags inträdesbiljett till en viss livsstil. Lönen är en bonus. Jean Baudrillard uttrycker skillnaden så att produktionen bli-

vit en del av konsumtionssfärens förbrukning av tecken. "Yrket" fungerar då som en sinnrikt designad vara, framställd och skickad som en passande förpackning till en viss typ av livsprojekt. Man kan välja fel eller byta livsinriktning, nåväl det finns fler "yrken" på marknaden (från Kellner 1989:62).

Så skapas föreställningen att ekonomisk tillväxt sker mer genom den typen av finansiella aktiviteter och transaktioner som det bjöds in till på mässan i Älvsjö än medelst arbete i konventionell mening. För att få delta i den allmänna och privata värdeackumulationen måste man ta steget från den reella till den finansiella ekonomin. Tillväxt kan man alltså bli delaktig i först om man personligen eller via ombud ger sig in i det intrikata spel som mest handlar om manipulationer med siffror och tecken på dataskärmar.

Många forskare och debattörer i aktuell ekonomi, som till exempel amerikanerna David Korten (1995), Howard M. Wachtel (1990) och Joel Kurtzman – den sistnämnde har för övrigt gett ut en bok med den talande titeln *The Death of Money* (1993) – menar att utvecklingen mot en tvädelad ekonomi och den finansiella ekonomins hegemoni tog sin början 1971 när den amerikanske presidenten Richard Nixon i en accelererande ekonomisk kris-situation, utan att egentligen ana de fatala konsekvenserna, beslöt att kapa den värderelaterade referensen mellan dollarn och guldreserven i Fort Knox. Med den manövern blev dollarn blott en siffra på ett papper eftersom den inte längre kunde lösas in mot en viss mängd guld i Fort Knox.

Världens övriga valutor drabbades på samma sätt eftersom de enligt Bretton Woods-fördraget från 1944 använde den amerikanska dollarn som ett slags "guld-

certifikat" (Korten 1995:150). Bara US-dollar korrelerades gentemot den legitima ädelmetallen. Resten av världen höll sin valuta-reserv i dollar. Pengarna blev alltså globalt i ett slag utan egentlig täckning och därmed var vägen jämnad för möjligheten att skapa pengar utan att skapa (reellt) värde.

David Harvey levererar en intressant tanke som rör relationen mellan det postmoderna tillståndet och pengarnas frigörelse från konkreta förankringar. Han menar att den representationskris som uppstått med den finansiella ekonomins framväxt, den osäkerhet som följt av att leva med den globala finansmarknadens kroniska flyktighet, har berett väg för en mer allmän representationskris (1990: 298). Utmärkande för existensen under den postmoderna eran är ett gnagande tvivel på möjligheten att säga något definitivt om verkligheten över huvud taget. Vi har en tendens att misstro textens eller bildens förmåga att återge något som ligger utanför representationernas egna språkspel. Ett allmänt ifrågasättande av den arten underbygger naturligtvis den finansiella ekonomins trovärdighet. När bilder av verkligheten är det enda som bjuds, varför inte också acceptera att den ekonomiska verklighet som återges på dataskärmen är så nära de ekonomiska realiteterna vi kan komma?

EXPERTISENS RÅD OCH INDIVIDENS VAL

En annan anledning till att vara försiktig med att se dagens privatekonomiska aktiviteter som en förlängning av folkhem-mets är de närmast obegränsade val-möjligheter som i dag existerar för kapital-placeringar i skilda former.

Förr var de individuella alternativen ytterligt begränsade. Lönen gick till den omedelbara försörjningen, kanske fanns det utrymme för att spara några kronor på bank, kanske kunde man avsätta en slant på lotteri eller V75. Vägen till ett rikare liv i materiell mening var i mindre utsträckning en individuell angelägenhet. Snarare sågs färdan mot ökat välstånd för den enskilde som ett kollektivt projekt. I produktionens era var det den samlade nationella arbetsinsatsen, framställningen av varor och tjänster för export, som var grunden för den svenska ekonomins möjligheter att bredda och fördjupa välfärden. Längre närdes också drömmar om ökat välstånd för gemene man genom ett politiskt systemskifte, att i enlighet med socialistisk ideologi utvidga den politiska demokratin till att även innefatta ekonomisk demokrati. Löntagarfonderna var som bekant ett (sista?) försök i den riktningen.

I dag ter sig möjligheterna oändliga när det gäller att hantera och förvalta ekonomiska överskott. Men uppgiften och ansvaret ligger nu på *individen*. Samtliga vuxna människor oavsett inkomst och tillgångar erbjuds och förväntas engagera sig i de finansiella aktiviteterna. Det är blott en fråga om intresse, energi och en vilja att lära sig. Men med mängden av utbud följer svårigheterna att välja den mest lukrativa grunden för kapitalet.

Tillståndet illustreras ganska väl av det rika antalet företag på mässan i Älvsjö, dels de intill förväxling lika "växthusen", dels uppsjön av alternativa "drivbankar" som gömmer sig inom de olika bolagen. Situationen utgör samtidigt en god sinnebild för de nya yrkeskategorier och branscher som uppstått parallellt med finansekonomins tilltagande dominans, en gigantisk serviceindustri som bygger sin

affärsverksamhet på att leda den enskilde rätt i den finansiella och informations-späckade labyrinten (jfr Borgmann 1992: 74). På mässan fanns aktiemäklare, börsanalytiker, fondförvaltare, rådgivare, företagsledare, journalister etc. kopplade till banker, mäklarfirmor, fondkommissionärer, investment-, fastighets- och försäkringsbolag, samt ett par av Sveriges framträdande affärstidningar. Det är värt att reflektera över att för bara drygt ett decennium sedan var denna idag kolossalt omfattande näring försvinnande liten (jfr Larsson & Sjögren 1995:203).

Men mängden hjälpande händer till trots är utgången av de satsningar som görs på finansmarknaden alltid individens ansvar. "Kunden" måste behandlas som en självständig aktör bland andra investerare på den marknadsekonomiska spelplanen. Om denne lyckas eller misslyckas i sina förehavanden är i linje med expertisens retorik ett mått på den enskildes kompetens, inte analytikerns eller förvaltarens. Oavsett vilken roll rådgivaren haft i praktiken i valet av kapitalplaceringar är det lätt att inse vikten av att alltid hålla benhårt på den principen. Endast så kan expertisen svära sig fri när råden visat sig mindre fördelaktiga. Men sådana tillfällen är aldrig fria från obehag, som en kapitalförvaltare på en större bank här ger uttryck för:

Det kan vara jobbigt. Om man säger att du har så mycket Ericsson aktier, ska du inte sälja av lite grand? Och så säljer dom och så fortsätter aktierna uppåt. Trots att det är kunden som har tagit beslutet så kan det ofta bli så att... då kommer dom tillbaks efter ett år och säger: Det var ju du som sa att jag skulle sälja Ericsson. Ja... så att... jag försöker hela tiden poängtera att det här är si och så, men det är du själv som fattar beslutet. Men om det blir negativt, vilka råd det än gäller i livet, så blir det: Ja, men det var du som sa att jag skulle göra så.

Då det på finansmarknaden handlar om ekonomiska satsningar på händelser i en obekant framtid är det som sagt möjligt att placera den här verksamheten i samma bransch som spel, vadslagning och lotteri. Det betyder att tur och otur är oundvikliga komponenter i sammanhanget. Inte ens den mest etablerade finansanalytikern vill eller kan förneka att fru Fortuna har ett finger med i leken. Men lika troligt är att han skulle ge professionell kompetens en avgörande roll. Det kan vara svårt att se och erkänna beröringspunkterna mellan kapitalförvaltning och t.ex. Bingolotto. De representerar ju också ytterligheterna på en skala där slump och ett visst mått av kunnande utgör ändpunkter. Men för bankernas och mäklarfirmornas marknadsföring är det komplicerat att stödja sig så starkt på expertkunnande och samtidigt vara beroende av att åberopa marknadens planlöshet (jfr Sherden 1998:93). Det betyder en besvärlig balansgång som ställer höga krav på elaborerad formuleringskonst. Om fru Fortuna får för stort spelrum i retoriken undergräver man förutsättningarna för sin existens som rådgivare och förvaltare, men om slumpen inte bereds visst utrymme finns det å andra sidan inget som kan förklara missgreppen.

MARKNADSORAKEL

Dilemmat aktualiserades i ett avsnitt av *Summerat* från hösten 1997, ett ekonomiskt magasin som i skrivande stund fortfarande sänds varannan vecka i TV 1. Programmets tema var enligt programledaren Nils Chölers ingress "den fråga som så många av oss ställer: Går börsen upp eller ner?" och inbjudna till att diskutera fenomenet var tre representanter från olika mäklarfirmor.

Det samtal som utspann sig kom mer att handla om specialistkunnandets karaktär och räckvidd än om sakfrågan, kanske som en följd av att de sakkunniga inledningsvis konsekvent förnekade möjligheterna att förutspå börsens förändringar. Det föranledde naturligtvis programledarna att lite menande undra vad deras sakkunskap i så fall består av. Med expertisens fortsatt defensiva hållning aktualiserades omsider frågan om inte privatpersonen egentligen klarade sig lika bra på egen hand. Inför den attacken modifierades svaren i riktning mot att de professionella aktörerna trots allt är de mest kompetenta på området, inte minst därför att den benhårda konkurrensen mellan banker och mäklarfirmor om kunderna tvingar dem att bli "jätteduktiga".

Det specifika mediet och sammanhanget har stor betydelse för valet av retorik. I ett debattprogram inför TV-kamerorna dominerar den ödmjuka hållningen. I reklambroschyrer är tonen en annan. Internet är en snabbt expanderande arena på det här området. Jag roade mig med att titta på <http://www.bolagsfakta.se/> som presenterar sig som Europas största finansiella databas, med 80 000 läsare och 30 000 abonnenter. Där fann jag bl.a. en länk till hemsidan för tidningen *Börsveckan* som marknadsför sig med följande argument:

Börsveckan ger dig förspränget!

Vill du ha första hjälpen till bättre affärer? Behöver din portfölj lite kursvård? Låt då Börsveckan bli din aktiedoktor. Vi ger råd som du aldrig hör på banken eller ser i andra tidningar. Vi tar ställning. /.../ Vi kommer att göra vårt yttersta för att hjälpa Dig hitta vinnaraktierna.

Eller varför inte lyssna på locktonerna från dataprogrammet *Powerchart*:

De gamla grekerna frågade oraklet i Delphi om framtiden. Idag kan du istället ta hjälp av Powerchart från Delphi Economics om du vill tolka marknadens signaler och fatta kloka beslut. / . . / De tre populäraste analysmodellerna finns med i programmet, Glidande mervärde, relative strength index (RSI) och Point & figure. Med hjälp av Powerchart får du fram köp- och säljsignaler i olika tidsperspektiv. Powerchart ger dig träffsäkra signaler om när du skall köpa och när du skall sälja.

Någon som inte skulle bli helt övertygad av expertisens svar i *Summerat* och definitivt inte av de två övriga företrädarna inom rådgivningsbranschen, är den amerikanske företagskonsulten och debattören William A. Sherden som i boken *The Fortune Sellers* tar heder och ära av alla så kallade "market gurus":

Given that there are thousands of stock market predictors, pure chance guarantees that at least one of them will make what seem to be remarkably accurate calls and attain guru status. Being a market guru, however, is a short-lived honor, because the likelihood of a repeat performance is remote. The odds of making a truly spectacular prediction in any year is one in a thousand, the odds of a repeat performance is one in a million, and the odds of getting it right three times in a row is one in a billion. The eventual fall of the market guru is inevitable (1998:97).

Sherden baserar sina omdömen på ett omfattande statistiskt material som entydigt visar att inte någon av de många teorier, modeller och metoder som används av professionella analytiker i USA för att förutse svängningar på marknaden och börsen består provet. Marknaden är helt oförutsägbar, det är essensen i Sherdens budskap och eftersom prognosinstrumenten är internationellt erkända och brukade finns det ingen anledning att betvivla att det som Sherden menar gäller i USA också är giltigt för Sverige. För att undvika

missförstånd kan det vara värt att tillägga att när Sherden talar om "market-gurus" avser han inte enbart de närmast helgonförklarade orakel som har för vana att träda fram under spektakulära former och förutspå globala börskrascher, utan även rådgivare och förvaltare av den kategori som uppträdde i *Summerat* och som har uppdraget att med hänsyn till vad man *tror* om framtida kursvärden och avkastningsmöjligheter komponera – som det hette i programmet – "attraktiva aktieportföljer åt kunderna".

Så uppträder den finansiella rådgivningsexperten som en i raden av nutida *stylist*er, aktier väljs ut och arrangeras på ett sätt som ska stå i samklang med den enskildes personlighet, värderingar, livsstil och framtidsplaner. Aktier har förmågan att generera tillväxt samtidigt som de är symboliska tecken för status och stil: Visa mig din aktieportfölj och jag ska säga vem du är. I sista rummet är de andelar i företag.

Den tanke som vägleder verksamheten är alltså att varje individ är unik och för att komma originaliteten på spåren måste det upprättas en viss personlig relation mellan kund och rådgivare. Och här tangerar vi ett område där den behärskade expertisen i *Summerat* och Sherden verkar vara överens, för att citera den sistnämnde:

The best thing that an investment adviser can do for you is to assess your financial needs and design a tailored investment program to meet them. A good financial adviser will consider your tax situation, cash flow needs, and risk tolerance (1998:123).

Så här resonerar Sherden, i sådana ordvändningar talar experterna och programledarna i *Summerat*, liknande formuleringar och budskap kablas ut dagligen i A-ekonomi på TV och näringslivsblagor

i dagstidningar och det med en sådan frekvens och självklarhet att Marknaden och dess principer tenderar att bli ett med den mänskliga naturen. I det tänkandet är som framgår varje hushåll att betrakta som företag och som sådana givetvis i behov av ekonomisk sakkunskap för att granska kassaflöden, skattefrågor och skraddarsy vinstgivande investeringsprogram (jfr Jameson 1991:260ff).

LJUSA FRAMTIDSUTSIKTER

Även om uttryck för den reella ekonomin – för att låna Kurzmanns beteckning – var svåra att skönja på mässan i Älvsjö var de inte helt frånvarande. Ett väsentligt inslag under de fyra dagar som mässan pågick var ett antal offentliga intervjuer med företagsledare inom tjänste- och tillverkningsindustrin. Jag hade tillfälle att lyssna på ett samtal mellan Karl-Erik Stålberg som är VD på JM Bygg & Fastighets AB och en fondmäklare på Hagströmer och Qviberg.

Vid sidan om sakinnehållet var det intressant att notera hur konversationen var strukturerad och de positioner som de båda kontrahenterna intog. Avsikten var givetvis att leverera en prognos för koncernens ekonomiska framtid, en rapportering som i linje med ett vedertaget mönster berättar om lovande och kanske lite mindre gynnsamma tendenser. På minussidan fanns de dåliga byggkonjunkturerna för närvarande, på pluskontot redovisades fastighetsbranschen som omtalades i termer av "hygglig utveckling". Så en avrundning på intervjun som trots allt andades optimism, en förhoppningsfull företagsledare som såg tecken på ljusning vid horisonten: Mot år 2000 kommer allt att vändas till det bättre.

Kanske kan man karakterisera de båda

aktörerna som optimisten och skeptikern. På den ena sidan en bolagschef som ogärna vill förmedla något som ger anledning till farhågor om företagets framtida utveckling, på den andra en fondmäklare som försöker avkoda budskapet, vaska fram den reella substansen bakom en historia som strängt taget inte kan vara annat än en viss skönmålning av läget.

Det förefaller som om företagsledarna i finansekonomin era har en större benägenhet att ständigt förmedla optimistiska prognoser. Det tycks finnas en väl inövad beredskap för att vända synbarligen negativa omständigheter till relativt sett positiva. Att behärska den rätta retoriken verkar med andra ord vara en ytterligt central del i nutidens ledarskapskompetens.

Hur ska vi förstå den tendensen? Varför är det så viktigt att oavbrutet annonsera "att man trots allt har ganska gott hopp om framtiden". Fenomenet sammanhänger givetvis med de samhälleliga och kulturella förändringar vi tidigare har berört. I takt med att merparten av landets medborgare har förvandlats till en sorts finanskapitalister i tanke och handling har konkurrensen accelererat kraftigt mellan de skilda finansinstituten om att få förvalta "spararnas" kapital, eller för att citera en notarie på SE-banken:

Det är krig om kunder som har pengar att placera. Det är krig mellan alla banker. I en sådan kundvärnsvärksamhet så börjar man mycket brett: Kom till oss som är störst och bäst och som har lyckats bäst med alla fondplaceringar.

Kriget om kunderna innebär att fondförvaltare och aktiemäklare måste generera stadigt stigande värden för att leva upp till de uppskrivade utfästelserna. Om inte ligger det nära till hands för avnämarna att dra upp sina kapitalväxter med rötterna

och placera dem i andra drivbänkar. Den hetsen sätter i nästa led press på företagsledare och koncernchefer som bör leverera del- och helårsrapporter som är så löftesrika för den närmaste framtiden att de ängsliga förvaltarna inte omdisponerar sina kunders placeringar till branscher som för tillfället ter sig mer lovande. Situationen är inte ny på ett principiellt plan. Den är konsekvent i relation till det kapitalistiska systemets uppbyggnad. Ledningen för ett företag har givetvis alltid varit mån om att tillfredsställa aktieägarnas ekonomiska intressen. Ny är däremot aktieägargruppens sammansättning, organisationen av och synen på ägandet. Man skulle kunna säga att genom aktie- och fondsparandets utveckling och expansion har ägandet demokratiserats eller populariserats genom att folk i allmänhet i dag äger andelar i företag i en utsträckning som aldrig tidigare. (Vilket naturligtvis inte är liktydigt med att den reella makten över företagen har breddats.) Problemet är att flertalet av de nya delägarna är tämligen omedvetna om inom vilka bolag deras pengar opererar.

Intresset för den som investerar i aktiefonder är nästan uteslutande orienterat mot värdetillväxten, en fokusering som underblåses och legitimeras av förvaltarna, som verkar som en sorts transformationsbuffertar mellan finansiärerna och den reella produktionen. Så kan man säga att distansen mellan ägande och verksamhet har nått sina yttersta gränser, en tendens som accelererat successivt under loppet av den industrikapitalistiska utvecklingen (jfr Lindqvist 1996:129ff). Aldrig tidigare i historien har så många så lite begrepp om vad de egentligen äger och medverkar till att producera. Aldrig har relationen mellan besittare och egendom varit mer instrumentell och kortlivad.

Howard Wachtel menar i boken *The Money Mandarins* (1990) att den tilltagande distansen mellan det finansiella och det materiella, den allmänt ökade koncentrationen på stadig värdetillväxt, också har påverkat företagsledarnas inställning till sin uppgift. De har allt mer förvandlats från industrialister till finansiella spekulanter – till just *money mandarins* – vilket förändrat synen på den verksamhet de leder ganska radikalt. Wachtel skriver träffande:

The corporation is seen as a locus of finance by these new money mandarins and production is what is done to justify the manipulation of money. /.../ They gain little knowledge therefore, of the products made in their corporate holdings before moving to another company in an entirely different line of production to do more of the same: manage the symbols of production but never organize the actual fabrication of goods and services (1990: 153–154).

När referensen till den specifika produkten och framställningsprocessen skärs av blir alltså företagsledaren en lika mobil och flyktig komponent som det kapital han administrerar. Kompetensen binder honom inte till en begränsad näring. Han kan gå från en bransch till en helt annan och leda den rörelsen lika framgångsrikt som den han lämnat. Men denna obundenhet till en specifik näring, som alltså vidgar hans verksamhetsfält, kan paradoxalt nog också bli den faktor som begränsar det. Så blir oundvikligen fallet om han misslyckas i sin ensidiga roll som vinstmaskin.

ILLUSIONERNAS VERKLIGHET

I spåren av de koncernchefer och företagare som gör sitt bästa för att motsvara

bilden av trovärdighet och framgång har som sagt följt en ofantlig mängd av olika experter och serviceandar, börsanalytiker, fondförvaltare, konsulter, ekonomijournalister, alla med uppgiften att värdera hållbarheten i prognoserna, ställa dessa mot annan information och därpå kanske leverera nya, som de menar, mer realistiska bilder av situationen, bilder som ytterst kanske avgör de finansiella operationerna.

Intressant i den här processen är kopplingen till det postmoderna samhällets allmänna kännetecken, med dess ökade utrymme för all upptänklig information. När den verkliga verkligheten har deklarerats som oåtkomlig finns det inga gränser för hur många versioner av eller rapporter om en ekonomisk tilldragelse som det kan vara värt att torgföra, uppmärksamma och värdera. Marknaden för information om marknaden har med andra ord blivit outtömlig, det gäller bara, som en affärstidningsjournalist uttryckte det, *att tillföra läsaren något extra, en egen kommentar, en ny infallsvinkel*.

Den moderna informationsteknologin, dvs. det globala datanätet, har på flera sätt blivit grunden för den nya finans- eller spekulatsekonomin existens. Så länge det finns en implicit överenskommelse om att ekonomiska värden representeras av siffror på en skärmbild kan illusionen om vad de föreställer leva vidare. Eftersom alla tror på de tecken som levereras på skärmarna är det ingen som kräver att få se något mer substantiellt. Men det finns en tänkbar situation, menar David Korten, som definitivt skulle avslöja illusionen för vad den är:

Även om en enskild aktieägare kan sälja en aktie till aktuell kurs och köpa livsmedel för pengarna så kan inte alla aktieägare göra det samtidigt; då skulle det hända ungefär samma sak som den 19

oktober 1987. Det sammanlagda värdet av deras aktieinnehav skulle spricka som en punkterad ballong. Vi har alltså en situation där spekulatjonen skapar ett illusoriskt välstånd. Aktieägarna har verklig makt – tills ballongen spricker (1995:155).

Mycket i den här diskussionen kring postmodern- eller senkapitalistisk kultur har som synes kommit att handla om representationer och bilder och det är ingen tillfällighet. I de filosofiska och teoretiska spekulatjonerna kring vad som utmärker det nya tidevarvet spelar det diskursiva och figurativa framträdande roller – men betydelsefulla i omvänd bemärkelse. Inte texter och bilder i modern mening, som texter *om* eller bilder *av* verkligheten, utan i postmodern gestaltning som *verklighet i sig*, som inte berättar något utöver det som formerna förmedlar. Det finns ingen djupare innebörd att avtäckas bakom ytan. I den här artikeln har hävdats att premisen för den finansiella ekonomins expansion och dominans och de vidare kulturella implikationer som följt därav är den senkapitalistiska produktionens karaktär och den allmänna representationskrisen. Övertygelsen om att bilden i egenskap av simulacra ger uttryck för "sanningen" är grunden för den annorlunda syn på värdetillväxt som har utvecklats.

Den naturliga motfrågan i diskussioner av den här arten brukar vara: Men är detta så nytt att det finns anledning till att tala om ett postmodernt tillstånd? Är det inte i själva verket företeelser som låter sig påvisas redan under den moderna eran? Jag vill slå ett slag för tanken att det trots allt kan finnas anledning att tala om ett epokskifte genom att citera Fredric Jameson, som skriver följande i en klassisk diskussion kring vad som gör det motiverat att tala om existensen av en specifik postmodern konst och litteratur:

One kind of answer to this question would raise the whole issue of periodization and of how a historian (literary or other) posits a radical break between two henceforth distinct periods. I must limit myself to the suggestion that radical breaks between periods do not generally involve complete changes of content but rather the restructuration of a certain number of elements already given: features that in an earlier period or system were subordinate now become dominant, and features that had been dominant again become secondary. In this sense, everything we have described here can be found in earlier periods and most notably within modernism proper: my point is that until the present day those things have been secondary or minor features of modernist art, marginal rather than central, and that we have something new when they become the central features of cultural production (1983:123).

Spekulation och ensidig fokusering på vinstmaximering av den art som beskrivits här är obestridligen fenomen som ledsagat kapitalismen i sekler och är såtillvida inga nyheter. Men om vi tar stöd i Jamesons resonemang finns det ändå grund för tanken att det har skett fundamentala förändringar av samhälle och kultur under de senaste decennierna.

Det är av allt att döma först nu som dessa företeelser på bred front har omvärderats från en ställning som marginella avarter i en produktionscentrerad ekonomi till en dominant och allmänt legitim status i en ekonomi som allt mer tycks se finansiella operationer som basen för den allmänna och privata värdetillväxten.

NOT

¹ Det empiriska underlaget för artikeln utgörs av ett 30-tal djupintervjuer med aktiemäklare, ekonomiska rådgivare, konsulter, affärsjurister och ekonomijournalister i tidningar, radio och television. Vidare kan nämnas artiklar i tidningar och

tidskrifter, reklamannonser och TV- och radio-program med ekonomisk inriktning.

LITTERATUR

- Baudrillard, Jean, 1993. *Symbolic Exchange and Death*. London: SAGE Publications.
- Borgmann, Albert, 1992. *Crossing the Postmodern Divide*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Brown, Richard Harvey (ed.) 1995. *Postmodern Representations. Truth, Power, and Mimesis in the Human Sciences and Public Culture*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Börnfors, Lennart, 1996. *Bankmannen. En etnologisk studie av yrkesvardag och yrkesidentitet 1945–1995*. Lund: Historiska Media.
- Harvey, David, 1990. *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge & Oxford: Blackwell.
- Jameson, Fredric, 1983. Postmodernism and consumer society. I: Foster, Hal (ed.), *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*. Seattle, Washington: Bay Press.
- Jameson, Fredric, 1991. *Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. London–New York: Verso.
- Kellner, Douglas, 1989. *Jean Baudrillard. From Marxism to Postmodernism and Beyond*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Korten, David C., 1995. *När företagen styr världen*. Göteborg: ISL Förlag AB.
- Kurzman, Joel, 1993. *The Death of Money*. Boston, New York, Toronto, London: Little Brown and Company. Back Bay Books.
- Larsson, Mats & Sjögren, Hans, 1995. *Vägen till och från bankkrisen. Svenska banksystemets förändring 1969–94*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lindqvist, Mats, 1996. *Herrar i näringslivet. Om kapitalistisk kultur och mentalitet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Needleman, Jacob, 1994. *Money and the Meaning of Life*. New York: Currency Doubleday.
- Sherden, William A., 1998. *The Fortune Sellers. The Big Business of Buying and Selling Predictions*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Wachtel, Howard M., 1990. *The Money Mandarins. The Making of a Supranational Economic Order*. New York/London: Sharpe/Pluto Press.

SUMMARY

Yesterday Squanderer – Today Saver

This article is part of an ongoing research programme on *The Culture of Late Capitalism in Sweden*. A major aim is to study the shift from modernity to postmodernity by cultural analysis of the discourse practices of the market economy. My study shows that a new kind of narrative and how and where economic values are created seems to be shaped under the influence of financial capi-

talistic dominance. Modern industrial capitalism involved the production and exchange of commodities with the aim of accumulating a surplus value. Today it seems that economic growth has become a question of individual investment, speculation and calculation. There is a link between the increase of the monetary signifiers independent from the material world and the blurring of the boundary between the real and its representations characteristic of postmodern culture. The referential relation between signs and reality seems to be broken.